

SÖZÜN BAŞLANGICI YA DA BAŞLANGICIN SÖZÜ

Doç. Dr. Erkan Yar

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

evan@firat.edu.tr

Abstract: *The beginning words for human actions and traditional theological literature are important to understand aim of actions or literature. These expressions are used to shelter to God by abstaining from Satan (istiazah), in the name of God (bas-malah), to praise prophet and his companions (salat and salam). In addition, when theologians begin writing their works, they usually praise the current political authorities in order to become close to them.*

Key Words: Sheltering to God, abstaining from Satan, In the name of God, Praising to prophet and his companions.

Genel olarak insan fiillerine başlangıç ifadeleri ve özel olarak da kelamcılarının eserlerinin girişlerindeki ifadeler, eylem veya yazınla ilişkili önemli bilgileri içermektedir. Bu ifadelerin, tarihsel ve yerel başlangıç ifadeleri mi yoksa teolojik temeli olan genel geçer ifadeler mi olduğunu tartışmak, sözün başlangıcını ve başlangıç ifadelerini belirleme açısından gereklidir. Bu nedenle bu makalenin amacı, “Allah” ismini bireysel ve toplumsal yaşamın dışına itmek veya bu isme alternatif başlangıç isimleri belirlemek değil; aksine, Allah’ı ilahi ilkeler formunda toplumsal olgulara uygulamanın imkânını ortaya koymaya zemin hazırlamaktır. Bireysel ve toplumsal davranışlarımızda ortaya çıkan, fiillerin başlangıcında Allah ismini anmak ve bu fiillerin niteliği arasındaki çelişkileri ve bu çelişkileri ortadan kaldırmak için Allah isminin ve dinin oynayabileceği rolü belirlemekle bu amaca ulaşmak mümkün olacaktır.

İnsanın, fiillerine başlangıç için kullandığı ifadeler, çoğu kere o fiilin amacı, nedeni, hedefi vs. hakkında kişinin kendisine veya ötekine dönük çeşitli referanslar içerir. Bu bağlamda, kelam ilmindeki insan fiillerinin kaynağı (yaratma ve kesb olarak insana nispeti) sorunsal bir yana, bu fiiller için kullanılan başlangıç ifadeleri de başlı başına bir sorundur. Fiillerin kaynağı problemi insandan ortaya çıkan ve yarattığı fiilleri açıklamamıza etki ettiği ve kader problematiğini ve insanın fiillerinden sorumluluğu ilkesini açıklamamıza yardımcı olduğu gibi, bu fiiller için kullanılan başlangıç ifadeleri de bu fiilleri niçin yaptığımızı açıklamamıza ve hedeflerini belirlememize yardımcı olur. Fakat fiillerin başlangıcında kullandığımız bu ifadelerin kader probleminde olduğu gibi canlılığını devam ettirmemesi, bu ifadelerdeki anlam

kaymasının çeşitli şekillerde bireysel ve toplumsal bilincin dışına çıkarılması ve bu anlam kaymasını destekleyen ikincil dinsel argümanların ortaya konulması ile sağlandığı söylenebilir.

İnsanın, fiillerine başlangıç için kullandığı ifadeleri önemli kılan pek çok unsur vardır. İlk olarak; vahyin kendi otantik yapısı içerisinde ve vahyin indiği süreçte bir değer ve fonksiyon ifade eden bazı kavramların zaman içerisinde bu değer ve fonksiyondan uzaklaşması ve çoğu kere içi boş alelâde kavramlar haline dönüşmesidir. Bu durum, bir kavramın gerek içerik ve gerekse fonksiyon olarak değişmesi ve başkalaşması anlamına gelir. Bu değişim ve başkalaşımı ortaya çıkaran sosyal ve kültürel olguların varlığını dikkate alarak, değişim ve başkalaşmanın ana gerekçelerini ortaya koyma imkânı bulabiliriz. İkinci olarak; fiillerin başlangıcında fiilin yönünü belirleyen içerikteki ifadelerin kullanılması, fiil hakkında bize peşin bilgiler verir ki, bu da, fiilin kişinin kendi adına veya başkası adına olduğudur. Başlangıç ifadelerinin bu yapısı, insanın fiiline karşı ötekinin fiilinin olumlu veya olumsuz olarak şekillenmesini sağlar. Üçüncü olarak; fiillerin başlangıcında yer alan ifadelerin mahiyetini ve gerçek anlamını açıklamak, bu ifadenin benimsenmesine ve bireysel ve sosyal hayatta uygulanmasına katkıda bulunabilir.

İnsanın fiillerine başlangıç için kullandığı ifadeler sayı bakımından çok olmasına rağmen, burada özellikle fiillerin çeşitliliğine göre çeşitlenmeyen istiâze, besmele, hamt, salat ve selam ifadelerini incelemeye, bunların ifade ettikleri anlamları ortaya koymaya ve bu ifadelerin sosyal hayatta oynadığı rolleri belirlemeye çalışacağız. Bu ifadeler dışındaki diğer ifadeler, fiilin çeşitliliğine göre değişmekte ve yaygınlık itibarıyla bu iki olguya paralellik arz etmemektedir.

a. Sığınma (istiâze)

İnsanın fiillerinin başlangıcında söylemesi gerekli bir ifade de istiazedir. Söze ve eyleme Allah'a sığınma ile başlamak, bütün ilahları inkar ederek başlayıp sonra da Allah varlığını kabul etmek anlamında tevhit sözünde olduğu gibi, bütün kötülüklerden zihnin arındırmayı ve ona yönelmeyi ifade eder. İstiâze; sözlük olarak sığınmak ve yardım istemek manalarına gelmektedir.¹ İstilahî olarak da, bir varlığa ve nesneye sığınmak ve ondan yardım istemek² anlamındadır. Razi, istiâzenin iki anlamının olduğunu birinci anlamının iltica ve isticâre yani sığınma ve medet dilemek, ikinci anlamının ise yapışmak olduğunu, istiâzenin birinci manaya göre “Allah'ın

¹ İbn Manzur, Ebi'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, ; Beyrut, 1990, 3/498; İstiâze, “el-avz” kelimesinden türemiştir ki bunun anlamı başkasına sığınmak ve onunla ilişkili olmaktır. Bununun için “âze fulanun bifilanin” denilir. İsfehani, Ebi'l Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-Fadl er-Rağıb, *el-Müfredat*, İstanbul, 1986, 529.

² İsfehani, *el-Müfredat*, 529.

rahmetine sığınırım” ve ikinci manaya göre de “Allah’ın lütfundan medet dilerim”³ demek olduğunu ifade etmektedir. Kur’an’da, “Maazallah” şeklinde kullanım da mevcuttur ki, bunun anlamı da “Allah’a sığınıyorum ve ondan yardım istiyorum”⁴ demektir. Bu durumda istiâze olgusu salt bir varlığa sığınmayı ifade ettiği gibi, herhangi bir şeyden ötürü başka bir varlığa sığınmak anlamını da ifade etmekte ve üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar da; sığınan, kendisinden sığınılan ve kendisine sığınılanıdır. Kendisine sığınılan olumlu bir konumda ve kendisinden sığınılan ise olumsuz konumdadır. Bu aynı zamanda, kendisine sığınılan varlığın sığınan kişiyi koruyacak güç ve konumda olması anlamını da içermektedir.

Sığınma olgusu hakkında şu sorular sorulabilir. İnsan, neden başka bir varlığa veya Allah’a sığınmaktadır? Acaba sığınma güçsüz bir varlığın geliştirdiği veya geliştirmesi istenen bir davranış mıdır, yoksa bir varlığa sığınan kişide güven ve arınmışlık duygusunu mu geliştirmektedir? Bu soruların cevabını bulmak için sığınma olgusunun elemanları olarak sığınan varlık (insan), kendisine sığınılan varlık (Allah) ve kendisinden sığınılan varlığın (şeytan) mahiyetini açıklamak gerekir.

Sığınma (istiâze) olgusu; kişiye zarar veren herhangi bir varlıktan veya konumdan kurtulmak için mutlak güce veya en azından ona zarar veren bir şeyi o varlıktan giderecek güce sahip olan bir varlıktan korunma talep etme veya o varlığın gücüne teslim olmayı ifade etmektedir. Başkalarının zarar vermesinden kurtulmak isteyen bir çocuğun babasının gücüne ve otoritesine sığınmasında olduğu gibi, sığınma olgusu kişiyi başkalarının zararından korumaktadır. Bununla birlikte, aktif ve devamlı zarar vereceğine dair inanç ve kanaatin var olduğu bir varlığın zararından kurtulmak için de, bu zararı insandan uzaklaştıracak bir varlığa sığınmak mümkündür. Bu durumda sığınma olgusunda sığınılan varlığın gücü ve mutlak otoritesi kabul edilmiş olmaktadır.

Sığınan varlık olarak insan, güçsüz ve zayıf olarak yaratılmıştır. Kendisini çevreleyen dış varlıklara ve şartlara karşı mutlak bir güce sığınma ve ondan yardım isteme konumundadır. İlahi bir güçten yardım isteyen insan, hem bu gücün yardımına ulaşacak ve hem de mutlak bir güce sığınmasından ötürü kendisini güvende hissedecektir. İnsan, kendisinde iyi ve kötüyü yapabilme yetkinliği olan bir varlıktır. İyilik ve kötülük yapma yetkinliği Allah tarafından yaratılış niteliği olarak kendisine

³ Râzi, Fahrüddîn, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Mısır tarihsiz, 1/64; Krş. Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul, 1955, 1/205.

⁴ Yusuf 12/23, 79. Bu ayetlerde yapılması kötü olan fiillerden ötürü Allah’a sığınma olgusu mevcuttur. Sığınmayı gerektirecek bu fiillerin yapılması durumunda zulüm ve haksızlık ortaya çıkmaktadır.

verilmiştir.⁵ Belki de bu nitelik, insanı diğer varlıklardan ayıran en temel niteliklerden birisidir. Bu niteliğin kendisine bağlı olduğu ilke, akl etme (düşünme) ilkesidir.

Kendisine zarar verecek bir şeyden dolayı insan iki şeye sığınmaktadır. Bunlardan birisi fiziki varlıklardır. Şiddetli yağmurdan korunmak için bir mağaraya gizlenen insanın eyleminde olduğu gibi, sığınılan varlık zarar verici nitelikteki varlıktan korumaktadır. Tabiatıta var olan bütün canlılar kendi varlığının devamını sağlama yetkinliği ile donatıldığından, sığınma, varlığı devam ettirmenin araçlarından biri olmaktadır. Sığınılan varlıklardan diğeri ise, metafizik bir varlık veya güçtür. Kendisine sığınılan varlık olarak Allah, alemin yaratıcısı ve düzenleyicisidir. Alemin yaratıcısı olması (halk) dolayısıyla alemdeki her şey var olmak ve alemin düzenleyicisi olması (emr) dolayısıyla da varlığını devam ettirmek için ona muhtaçtır. O, mutlak güce sahip bir varlıktır. Herhangi zarar veren bir şeyden ötürü Allah'a sığınmak, onun güç ve otoritesini kabul etmek anlamına gelir.

Kendisinden sığınılan bir varlık olarak şeytan, Allah'ın özel amaç için yarattığı bir varlıktır. Bu özel amaç, kötü fiilleri insana güzel göstermek suretiyle onu saptırmaktır. Kötülüğün kaynağı olan şeytanın insanı kötülöklere teşvik etmesi, insan fiillerindeki dürtülerin dengelenmesi açısındandır. Bununla birlikte şeytanın insan fiillerinde mutlak yaptırım gücü mevcut değildir. Nitekim, “*Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım siz de benim çağırma uydunuz. O halde beni yermeyin kendinizi yerin*”⁶ ayetinde, şeytanın insan fiillerinde mutlak yaptırım gücü olmadığına işaret edilmektedir. İnsanın ahirette karşılaşacağı azaptan ötürü şeytanı değil de nefsini kınanması da, şeytanın insan fiilleri üzerinde yaptırım gücünün olmadığına işaret eder. Şeytan, belirli bir amaç için yaratılmış soyut bir varlık olmakla birlikte, insanları ifade eden bir nitelik olarak da Kur'an'da mecazi olarak kullanılmaktadır.⁷ Bu kelimenin insan için mecazi olarak kullanılması, insanlar arasında şeytanın misyonunu üstlenen ve insanı kötülöklere yapmaya iten kişilerin var olması anlamındadır. Şeytan kelimesinin insan için mecazi olarak kullanılması, onunla insanlar arasındaki ortak nitelikler itibarıyladır. İnsanın kendi yaratılışında var olan kötülöklere işleme yetkinliği dolayısıyla, insandaki bu dürtüler de şeytan keli-

⁵ “*Bireye ve onun yaptıklarına. Allah kişiye iyilik (takva) ve kötülöklere (fücur) yapma yetkinliği verdi (ilham etti)*” (91 Şems 7) ayetinde insana verilen bu yetkinliğe atıf vardır.

⁶ İbrâhîm 14/22.

⁷ Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alpaslan Açıkgenç, Ankara, 1993, 187; Kur'an'da, Şeytan kavramının insanlar için mecazi olarak kullanımlara, “*şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman*” (2 Bakara 14), “*Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık*” (6 En'âm 112) ve Süleyman'ın esir ederek çalıştırdığı düşmanlarını (38 Sâd 37) ifade bağlamında rastlanılmaktadır. Bu kullanımlarda, şeytan ve bu insanlar arasındaki ortak unsurun “kötülöklere” olduğu görülmektedir.

mesi ile ifade edilebilir. Bu durumda Şeytan, insanın kendi zihin ve düşünce dünyasındaki kötülük yapma isteklerini de içerir. Şeytan kelimesi zarar veren bütün varlıkları ve olayları içerdiğinden, insanın sığınma eylemi de eylemin başlangıcında zihnin iç ve dış bütün kötülüklerinden arınmasını amaçlar.

b. Besmele

İnanan insanın fiillerine başlangıç için en yaygın olarak kullandığı ifade, geçmişte olduğu gibi günümüzde de “besmele” dir. Kur’an’ın nazil olduğu dönemde paganist Araplar fiillerine tapındıkları putlar adına başlamakta ve fiillerini onlar adına yapmaktaydılar.⁸ Bu yapı karşısında, inananların da fiillerine başlarken besmeleyi okumaları uygun görülmüş ve hatta emredilmiştir. Fıkıh ekollerinin oluşmasından sonra da, bu ifadelerin söylenmesi bakış açısına göre dinsel bir gelenek veya emir olarak devam etmiştir. Fakat besmele ile paganist Arapların bu uygulamaları arasında bir kıyaslama yapmak,⁹ bu ifadeye Kur’an’ın yüklediği anlamı iyice analiz etmemek veya çoğu kere de çeşitli amaçları önceleyerek göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Geleneksel anlamda fiillerin başlangıcında besmele okunması fikri, diğer bir aşamada, fiillerin besmele ile başlanması uygun olanlar ve olmayanlar şeklinde ayrılması olarak ortaya çıkmıştır. Dinsel anlamda iyi (hasen) kabul edilen fiillerde besmele okunması emredilmiş ve bunun karşısında kötü (kabih) kabul edilen fiillerde besmele okunması yasaklanmıştır. Fakat bir fiilin dinsel olarak uygun kabul edilip edilmemesinde, kişinin kendi kabullerinin ve din anlayışının etkisi göz önüne alınmalıdır. Bununla ilişkili olarak da, kişinin kendi din anlayışı ile oluşturduğu kötü ve iyi tanımlamasına uygun olarak, kötü fiillerde besmele okuyanların küfre girecekleri kabul edilmiştir.¹⁰ Bu durumda bismelinin okunması bir fiil ile ilişkili olarak salt “Allah’tan yardım isteme” şeklindeki amacından sapmış ve eylemin niteliğine göre bir iman problemi halini almıştır.

⁸ Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaik’i Ğavamidi’l Tenzil ve Uyunu’l Ekavil’i fi Vucuhi’t Te’vil*, Kahire 1986, 1/3.

⁹ Örneğin Zemahşeri’nin besmeleyi açıklamasında bu kıyaslama görülmektedir. Zemahşeri şöyle diyor: “Onlar, kendi ilahlarının isimleri ile başlıyorlar ve “Lât adına /bismi’l-Lât”, “Uzzâ adına /bismi’l-Uzza” diyorlardı. Bunun için Allah’ı birleyen her kişinin de, başlangıçta Allah ismini özel kılmaya niyet etmesi gerekir.” Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/3.

¹⁰ Haram kılınan fiillerin başlangıcında besmele okunması konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Bazı alimler bu fiillerin, hakkında nass olan ve haram olduğu noktasında ittifak bulunan fiillere hasretmektedirler. Bkz. Aliyyulkâri, Şerh, Bununla birlikte, bu belirlemelerde kişinin kendi mezhepsel ve kişisel düşüncelerinin de etkili olması muhtemeldir.

İnsan fiillerine besmele ile başlanması ilkesi, çoğu kere bir alışkanlıktan öteye gitmemiştir. Bu ilke, insanın bir fiile ilişkin olarak Allah'ın yardımını isteme gibi bir nedene dayanıyorsa, bu fiilin bilinçsiz bir şekilde kullanımı bu nedeni gölgede bırakmıştır. Dolayısıyla, bir fiildeki illet yok olunca fiilin de yok olması mantıksal olarak gereklidir. Bununla birlikte, fiillerin başlangıcında besmele okunmasında amaç, eğer Allah'tan yardım istemek ve ona yönelmek ise, bu amacı ifade eden diğer ifadeler de mevcuttur. Bu durumda, bilinçli bir eylem bu amacı ifade eden kavramların kullanımı ile mümkün olur.

Geleneksel anlamda bismelenin Kur'an'dan bir ayet olduğu tartışılıştır. Bu tartışmalar, Kur'an'ı insanın dünyadaki var oluşunda çeşitli yönlerden onun yaşamına ait düzenlemeleri içeren ilahi bir bildirim olarak dikkate alınmaması, aksine, lafızları ve ayet sayıları üzerinde tartışmalar yürütülen bir bildirim olarak dikkate alan anlayışlar açısından önem kazanmıştır. Bismelenin Kur'an'dan bir ayet olması konusunda kurrâ ve fukâha arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Zemahşeri bu görüşleri şu şekilde aktarmaktadır: “Medine, Basra ve Şam kurrâsı ve fakihleri, bismelenin ne Fatihadan ve ne de diğer surelerden bir ayet olmadığını, fasl, teberruk ve başlangıç için konulduğunu kabul etmişlerdir. Onlar açısından, her değerli şeye besmele ile başlanmaktadır. Bu görüş Ebu Hanife ve ona uyanlara aittir. Onlara göre besmele bu nedenle namazda açıktan okunmaz. Mekke ve Kufe kurrâsı ve fakihlerine göre ise, besmele, Fatiha ve diğer surelerden bir ayettir. Şafii ve ashâbı ise bu görüşü kabul etmişlerdir. Onlar bu nedenle besmeleyi namazda açıktan okurlar. Onlar, selefın bismelenin Kur'an'dan soyutlanması tavsiyeleri ile birlikte Kur'an'da yazdıklarını, bu nedenle de “amin” ifadesini yazmadıklarını ve eğer besmele Kur'an'dan olmasaydı onu da yazmazlardı derler.”¹¹

Eylemlere besmele okunarak başlanması hakkındaki hadisler olguyu yansıtmamakta ve kendi aralarında çelişmektedir. Bir hadiste, “*besmele ile başlamayan her önemli iş güdüktü*”¹² denmektedir. Halbuki olguda bunu doğrulamayan pek çok olay mevcuttur. Çağdaş dünyada belirli bir teknik ve ekonomik ilerleme sağlamış toplumların işlerine besmele ile başladıkları iddia edilemez. Bu gelişmeleri sağlayan insanlar, insanın düşünce gücünü ve tecrübelerini bir araya getirerek bilimsel ve teknik gelişmeleri meydana getirmektedirler. Hadisin ifade ettiği anlam ile olgudaki gerçekleşme şeklindeki bu çelişkiyi ortadan kaldırmak isteyen Gözübüyük Zade'nin “hadisteki sonu kesilmiş olmaktan murad, şer'an sonu gelmeyen demektir;

¹¹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 1/1.

¹² Besmele hakkında makale yazan bazı alimler bu hadisi bismelenin değeri ve önemi bağlamında zikretmektedirler. Bkz. Sebban, Muhammed b. Ali, *er-Risaletu'l-Kübrâ ale'l-Besmele*, 3.

yoksa örfen değil”¹³ şeklindeki açıklaması da bu çelişkiyi izale etmemektedir. Bununla birlikte, besmele hadisi hamdele hadisi ile çelişmektedir. Hamdele hadisinde “Allah’a hamd ile başlamayan her iş güdüktür” şeklinde buyrulmaktadır. Aynı metin kalıbında söylenmiş bu iki hadisten biri diğerini olumsuz kılmaktadır.

Besmele hakkındaki geleneksel anlayışları bir yana bırakıp, besmelenin Kur’an’da ifade ettiği anlam üzerinde odaklaşmak, besmelenin anlamını ifade etmek açısından daha tutarlı bir yöntem olacaktır. Besmele ifadesinin Kur’an’dan bağımsız bir ayet olup olmadığı problemi, gerçekte önemli bir problem değildir. Besmele bağımsız bir ayet olmasa da Kur’an’da mevcuttur. Fakat Kur’an okumaya başlamadan şeytanın saptırmalarından Allah’a sığınmayı ifade eden istiazenin Kur’an’dan bir ayet olup olmadığı tartışılmamıştır. Sadece Cebrail’in Hz. Peygambere besmeleyi öğrettiğine dair bazı rivayetler mevcuttur. Besmelede olduğu gibi istiaze de Kur’an’da bağımsız bir ayet olmayıp, bir emir halinde mevcuttur.¹⁴ Bununla birlikte, Kur’an okumaya başlanırken besmelenin okunması emri Kur’an’da mevcut değildir. Bu durumda istiazenin Kur’an’dan bir ayet olup olmadığının tartışılması da doğal olarak gerekli olurdu. Bu durum, Kur’an okurken besmele cümlesi ile başlanmanın besmelenin farklı bir işlevi olduğunu anımsatmaktadır.

Kur’an, Peygamberlerin vahiy dışındaki fiillerine başlarken besmele okuduklarına dair bir bilgiyi aktarmaz. Geleneksel anlamda, peygamberin Kur’an’ı tebliğ dışındaki fiillerine başlarken besmele okuduğu öğretisi sadece rivayetlere dayanmaktadır. Bu bağlamda Allah’ın herhangi bir isminin zikredilmesi ve ondan fiile uygun olarak yardım istenmesi başlı başına bir ibadet olup, insan fiillerinin başlangıcı ile alakalı değildir. Allah’ı anmak bir fiil olduğu gibi bu anmaya da ikinci bir başlangıç ifadesi ile başlamak gereksizdir.

Kur’an’da “bismillah” kelimesinin kullanıldığı ayetler şu şekildedir:

1. *Vahyin tebliğinde başlangıç ifadesi olarak “besmele” kullanılır.* Kur’an’ın nazil olan ilk ayetinde “*Yaratan Rabb’inin adına tebliğ et*”¹⁵ ifadesi, Peygamberin vahyi tebliği “kendi adına” değil de “Allah adına” yaptığı anlamını ifade eder. Buradaki “karee” fiilinin “tebliğ etmek” anlamını ifade ettiğine dair etimolojik ve tarihsel gerekçeler bulmak mümkündür. Bu fiil, etimolojik olarak bir sözü başkasına aktarmayı ifade etmektedir. Bu ayetteki “karae” fiilinin “okumak” anlamında değil de “tebliğ etmek” anlamında olduğuna bu kelimenin Araplar arasında bu anlamda kul-

¹³ Gözübüyük Zade, İbrahim, *Risaletu’n fi Hakki’l-Besmele*, Çev. Osman Keskiöğlü, Sevinç Matbaası, Ankara, 25.

¹⁴ “*Kur’an okuduğunda kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığın*” *Nahl* 16/98; *Krş. Fussilet* 41/36; *A’râf* 7/200; *Al-u İmran* 3/36

¹⁵ *Alak* 96/1

lanımına ilişkin bazı ifadeler işaret etmektedir. Örneğin, “*karee aleyhi's-selam'u*” dendiğinde, “selamı ona ulaştırdı”, “*kareeti'n-naket'u*” dendiğinde ise “devenin hamile olması” ifade edilmektedir.¹⁶ Bu örneklerde, bu fiilin anlamları arasında bir şeyi taşımak ve başkasına iletmek olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak da, bu ayetin ilk inen ayet olması dolayısıyla, okunacak bir metnin veya lafzın var olmaması, fakat insanlara tebliğ edilecek verilerin var olmasıdır. Kur'an tercümelerinde bu duruma dikkat edilmeyerek bu ayet “yaratana Rabb'inin adıyla oku” şeklinde tercüme edilmektedir. İki tercüme arasındaki ayrım bu bağlamda önemlidir. Birinci tercümedeki “Rab adına” ifadesi tebliğin tebliğ edici/ insan adına yapılmadığı fakat Allah adına yapıldığı anlamını ifade eder ki ilahi vahyin tebliği insan adına değil Allah adıdır. İkinci tercümede okumanın “Rab adıyla” yapılması, Allah'ın ismiyle okumaya başlanmasını ifade eder ki bu soyut olarak tebliğ edilecek nesnenin lafızlarını tekrar etmeyi içerir. Bu lafızları dil ile ifade etme sırasında Allah adının zikredilmesi anlamsız olur. Bu durumda bu ifade, insanın genel olarak her fiiline başlarken Allah'ın adını anması dolayısıyla Kur'an okumanın da bir fiil olması itibarıyla bu fiile başlarken de besmele okunması anlamında değildir.

2. *Süleyman peygamberin Allah'ın dinine davet için yazdığı mektuba besmele ile başlaması, onun tebliğinin Allah adına olduğuna işaret eder.* Bu durum, Süleyman'ın gönderdiği mektubu alan Sebe' melikesinin “*Ey ulular! Bana çok önemli bir mektup bıkıldı. Mektup Süleyman'dandır ve Rahman ve Rahim olan Allah adındadır*”¹⁷ sözünde açığa çıkmaktadır. Aynı şekilde, önceki ayetlerde Sebe' melikesine giden mektubu Süleyman'ın gönderdiği ve amacı açıktır. Dolayısıyla bu mektup ile çağrı, Süleyman'ın kendi adına ve kendi otorite ve krallığını kabul için yaptığı bir çağrı değil, Allah adına yaptığı bir çağrıdır. Bu nedenle de Süleyman'ın mektubuna besmele ile başlaması gerekmektedir. Günümüzde ise, bazı devletler bir devlet politikası olarak bütün yazışmalarına bu ifade ile başlamaktadırlar. Bu ifade ile başlayan yazışmaların Allah adına olması, bu siyasi otoritelerin yönetimlerini siyasi ve dinsel açıdan yasallaştırmaz. Bu açıdan bakıldığında bu uygulamalar bir yazışma geleneğinden öteye gitmemektedir. Çünkü siyasi otoriteler güçlerini Allah'tan almadıkları için, Allah adına hareket etmeleri söz konusu değildir.

3. *Nuh, insanları Allah'ın gözetiminde ve vahyiyle inşa ettiği gemiye binmeleri için daveti etmesi için geminin hareketinin ve durmasının Allah adına olduğunu belirtmektedir.* Nitekim bu olayı anlatan “*Dedi ki: Gemiye binin, onun yüzüp gitmesi*

¹⁶ Bu kullanımlar için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/130, 132.

¹⁷ 27 *Neml* 29-30; Bu ifadeyi, “Allah adıyla başlamaktadır” değil de “Allah adına” diye tercüme etmemiz, Kur'an bütünlüğünden çıkardığımız besmele hakkındaki genel yaklaşımımızdan kaynaklanmaktadır.

*de durması da Allah adınadır*¹⁸ şeklinde ifadesinde yer alan “bismillah”, geminin Allah adına hareket etmesi anlamındadır. Bu ayetin tefsirinde müfessirlerin genellikle “bismillah diyerek binin” şeklinde bir yorumu benimsedikleri gözükmektedir.¹⁹ Bununla birlikte Reşid Rıza’nın, “Nuh’un onların da onunla birlikte gemiye binmelerini emrederken bu şekilde bir ifade kullanması, Allah’ın gemiyi ve onları koruyacağına dair bir müjde, yani geminin hareket etmesi ve durmasının Allah’ın gücü ve kuvveti, koruması ve yardımı ile olduğu”²⁰ şeklindeki yorumu tutarlı gözükmektedir. Çünkü bu ifadelerin bağlamında bu olayı yönlendiren ilahi bir irade göze çarpmaktadır. Allah Nuh’a, gemiyi denetim ve vahyi ile yapmasını, onunla alay edenleri dikkate almamasını, her varlıktan dışı ve erkeği gemiye almasını emretmiştir.²¹ Geminin hareket etmesi için suyun gökten inmesi ve yerden fışkırması ve geminin de bu suyla hareket etmesi Nuh’un fiili değildir. Bu fiil, bu olayları bizzat idare eden ilahi bir fiildir. Bunun anlamı, geminin hareket etmesinin ve durmasının Allah’ın emriyle olduğudur. Bu durumda geminin Allah adına hareket ettiğini söyleyebiliriz. Nuh’un gemiye binmelerini emrettiği insanlara “onun hareketi ve durması Allah adınadır” demesi, bu emri verdiği insanlara güven vermek ve onların kaygılarını gidermek içindir. Çünkü ilahi emirle mevcut ortamda suyun birikmesi ile ortaya çıkan olaylar, o insanların alışık olmadığı sıra dışı olaylardır. Bu olaylar karşısında Nuh’un insanlara güven vermesi ve onların kaygılarını gidermesi doğal bir davranıştır.

4. *Kur’an, kurban olarak kesilen hayvanların başka varlıklar adına değil de “Allah adına” boğazlanmasını ister.* Bunun anlamı, hayvanların boğazlanması sırasında besmele okunması değil, hayvanların Allah dışında diğer varlıklar adına değil de Allah adına boğazlanmasıdır. Zemaşşeri, bu ifadenin cahiliye dönemindeki putlar olan Lat ve Uzza adının anılmasını kastettiğini söylemektedir.²² Bu olguyu belirten ayetlerin sayı bakımından fazlalığı, diğer şirk olgularında olduğu gibi başkasına saygı için kesilen hayvanların ait olguların sayı bakımından çokluğu ve bu eylemin Allah’a ortak koşmak anlamında bir eylem olmasıdır. Hayvanların Allah adına kesilmesi, hayvanları keserken besmele ifadesi söylenmesi anlamında değildir. Çünkü yenilmesi haram olan maddeleri açıklayan ayetlerde ölü hayvan, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar zikredilmiş, besmele anılmadan kesilen hayvanlar zikredilmemiştir.²³ Bu ayette kesilen hayvanlar ifadesi beslenme için

18 11 *Hüd* 41.

19 Zemaşşeri, *Keşşaf*, 2/394; Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, 12/60.

20 Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, Beyrut 1999, 12/60.

21 11 *Hüd* 36-40.

22 Zemaşşeri, *Keşşaf*, 1/215, 603.

23 Bakara 2/173; Mâide 5/3; Nahl 16/115.

boğazlanan hayvanları ifade etmemekte, başka varlıklara saygı ve hürmet için boğazlanan hayvanları ifade etmektedir. İslam alimleri, kesimleri esnasında besmele okunmayan ve hatta Yahudi ve Hıristiyanların yani kitap ehli kimselerin kestikleri hayvanların yenebileceğini kabul ederler²⁴ ki, bu görüş tutarlıdır. Kur'an'ın bununla kastettiği cahiliye döneminde olduğu şekliyle putlar adına kesilen hayvanları yemenin yasaklandığıdır. Çünkü onlar bu hayvanları putlara saygı ve hürmet olarak kesmekte ve kendi putlarının isimlerini zikretmektedirler.

Fiillerimizin başlangıcında fiillimizi kimin adına yaptığımızın belir bir kişinin kendine dönük diğeri de ötekine dönük olmak üzere iki nedeni içerir. Fiillerimizin başlangıcında o fiili kimin adına yapmış olduğumuz şeklindeki belirlemeler, çağdaş yaşantımızda bir bölünmüşlüğü değil, aksine fiillerimiz kimin adına yaptığımızın bilincine varmamızı sağlar. Bu durumda insan, bir fiillini kimin adına yaptığının bilincinde olacak ve bu bilinci fiilin başlangıcına yansıtacaktır. Kur'an, insanın bütün fiillerine başlarken "besmele" söylemeyi emretmediği gibi, peygamberlerin eylemlerini anlatan pasajlarda da onların fiillerine bu ifade ile başladıklarına dair bir ifadeye yer vermemektedir. Aksine, elçilerin Allah adına yaptığı eylemlerin başlangıcında besmele söyledikleri, fakat kendi adlarına yaptıkları eylemlerde bu ifadeyi kullanmadıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte sığınma olgusunda Allah'ın ismi değil de doğrudan "Allah'a sığınma" ifadesi mevcut iken, besmelede yer alan "Allah'ın adıyla" başlama ifadesindeki *ism* farklı bir anlamı olması gerekir.

Fiil kavramı, güç sahibinden ortaya çıkan şeyi kapsayan bir kavramdır. Fakat bu tanım, fiilin amacına ve hedefine ilişkin herhangi bir şeyi içermemektedir. Fiil ile insanın "yaratma" eylemi ile ortaya çıkardığı her şeyi kast etmekteyiz. Fiil insanın kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda meydana geldiği gibi, bir başkasının görevlendirmesi yani başkası ile ilişkili olarak da meydana gelebilir. Başkası ile ilişkili eylemlerde, eylemin kişiden ortaya çıktığı gerçeğini bir sorunsal olarak görmemekteyiz. Çünkü herhangi bir eylem, başkası ile ilişkili olsa bile, fiile ilişkin güce sahip olan kişinin kendisinden ortaya çıkmaktadır. Bu güç, fiil için gereklidir ve fiil bu güç ile yaratılır. Fiil kendisindeki yaratma gücü ile fiil yaratmış olmasına rağmen, fiil başkasıyla doğrudan ilintili olarak meydana gelmektedir. Başkası ile ilişkili eylemleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. "Başkası Adına" Eylem

²⁴ "Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir" (5 Mâide 5) ayetini çoğunluk kitap ehli olanların kestikleri hayvanlar olarak tefsir etmişlerdir. Bkz. Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, 3/1577; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, 2/470-471.

Başkası adına eylem ile, bir kimsenin başkasının iradesi, emri, biçimlendirmesi ile yapmış olduğu bir eylemi ifade etmekteyiz. Bunu Arapça olarak “bismi...” şeklinde ifade ederiz. Bu eylem türünde, kişinin eylemin ortaya çıkmasını engelleyen ve eylemi diğer kişilere ileten zorunlu nedenler vardır. Başkasını bir görevle görevlendiren varlık veya kişinin bu eylemi gerçekleştirmesine engel olan ontolojik nedenler olduğu durumlarda başkası adına eylem geçerli olmaktadır. Dolayısıyla bir şeyi başkası adına yerine getirmek, aynı veya farklı ontolojik düzlemdeki varlıklar için geçerlidir. Bismelenin başındaki “be” harfinin istiane veya mülabese için olduğu da tartışmalıdır. Beydavi buradaki “be”nin manasının isitane olduğunu ifade ederken,²⁵ Zamaşeri buradaki “be”nin mülabese için olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Be harfinin istiane olması, kişinin onun yardımı ve aracılığıyla işi yapması anlamındadır.

2. “Başkasına Vekaleten” Eylem

Vekalet; vekale kökünden türemiş bir isimdir. Asıl anlamı korumaktır.²⁷ Başkasına dayanmak ve güvenmek anlamında da gelmektedir.²⁸ Hukuk kavramı olarak vekalet; bir başkasının işlerini yürütmek üzere görevlendirilmeyi²⁹ ifade etmektedir. Kur’an’da korumak, rab, egemen olmak, şahit olmak vs. anlamlarda kullanılmaktadır.³⁰ Vekalet, vekil kılının vekili azletmesi, vekil bırakılan kişinin ölmesi ve bu görevi yerine getirmede yetersizliğe düşmesi vs. durumlarında düşmektedir.³¹ “Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir” ayetinde vekil koruyucu anlamındadır.³² Kur’an’da, peygamberlerin halkları üzerinde vekil olmadıkları,³³ ifade edilmektedir. Bunun anlamı, peygamberlerin görevinin sadece tebliğ etmek olduğu-

²⁵ Bkz Hâdimî, Ebu Said Muhammed, *Risaletu'l-Besmele*, 2-3; Gözübüyük Zade, *Risaletu'n fi Hakki'l-Besmele*, 25.

²⁶ Zamaşeri, *Keşşâf*, 1/3. Aynı şekilde bkz. Hâdimî, *Risaletu'l-Besmele*, 2-3; Gözübüyük Zade, *Risaletu'n fi Hakki'l-Besmele*, 25.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/734; Aynı şekilde bkz. Kâsânî, Ebu Bekr b. Mesud, *el-Bedâiu's-Sanayi' fi Tertibi's-Şerai'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut 1986, 6/19.

²⁸ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 6/19.

²⁹ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 6/19.

³⁰ Mukatil b. Süleyman el-Belhi, *el-Eşbah ve'n Nezair fi'l Kur'an*, thk. Abdullah Mahmut Şehate, Kahire, 1975, 144.

³¹ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 6/32-39.

³² Kâsânî, *el-Bedâi'*, 6/19.

³³ *En'am* 6/66, 107; *Yunûs* 10/108; Bununla birlikte, peygamberlerin halklarına karşı sorumlu olmadıklarını ifade etmek için koruyucu (hâfiz) ve egemen (musaytir) gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Bunun karşısında ise, peygamberlerin uyarıcı (nezir) oldukları ifade edilmektedir.

dur. Allah ise, varlıkları yaratmayı ve onların rızklarını üstlenmiştir. Bir şeyi başkasına vekil olarak yerine getirmek, aynı ontolojik düzlemdeki varlıklar için geçerlidir.

3. “Başkasına Hilafeten” Eylem

Hilafet, sözlük olarak, kendinden öncekinin yerine geçen kimseye³⁴ denilmektedir. Allah “*Eğer dileseydik, size bedel, yeryüzünde sizin yerinizi tutacak melekler var ederdik*”³⁵ buyurmaktadır. Hilafetin terim anlamı hakkında Abdurrâzık, “hilafet, başkasına vekillik etmektir. Vekalet edilen kişinin kaybolması, ölümü, güçsüzlü vekalet neden olur”³⁶ demektedir. Fakat hilafeti vekillikle açıklamak tutarlı değildir. Vekalet, iki kişi arasındaki bir antlaşmayı ifade eder. Hilafette ise bu şekildeki bir antlaşma mevcut değildir. Başkasına hilafeten yapılan eylemde ise, gerçekte eylemin diğeriyle doğrudan bir ilgisi yoktur. Eylemi yapan diğeri bir kişiden sonra geldiğinden bu şekilde isimlendirilmiştir. Hz. Muhammed’den sonraki halifelerin “Allah’ın elçisinin halifesi” olarak isimlendirilmesi de bu gerçeği ifade etmektedir. Bu nedenle iki kişi arasında aynı eylem biçimini biri diğeriinden sonra yapmak gibi bir ilişki vardır. Bir şeyi başkasına halife olarak yerine getirmek, aynı ontolojik düzlemdeki varlıklar için geçerlidir.

c. Hamt

İbn Manzur hamdın yermenin zıddı olarak öveme anlamında ve şükürden daha genel olduğunu açıklamaktadır. Ona göre hamt el ile yapıldığı gibi el olmadan da yapılır.³⁷ Diğeri bir ifadeyle şükür söz ile yapılır hamt ise söz ile yapılabildiği gibi eylem olarak da yapılabilir. İsfehani ise, “hamt, methetmekten daha özel ve şükürden daha geneldir. Çünkü metih, insanın kendi seçimi ile ilgili olan konularda olur. Şükür ise bir nimet karşılığında olur. Her şükür hamddir fakat her hamt şükür değildir. Her hamt metihtir, fakat her metih hamt değildir”³⁸ demektedir. Hamt kelimesinin Kur’an’daki kullanımları incelendiğinde şu noktaların öne çıkarıldığını görmekteyiz. Kur’an Allah’a hamt ile başlamakta,³⁹ alemlerle hikmetli fiillerle yaratan ve düzenleyen Allah’a hamt edilmekte,⁴⁰ insana bazı ihsanları/nimetleri dolayısıyla kulları ona hamt etmektedir.⁴¹ Bu ifadelerle göre hamt, alemlere ve insana varlık ver-

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/83.

³⁵ *Zuhrûf* 43/60.

³⁶ Abdurrâzık, Ali, *İslam ve Usûlu'l-Hukm*, Tunus, 1993, 15.

³⁷ İbn Manzur, *Lisan*, 3/155.

³⁸ İsfehani, *el-Müfredat*, 186.

³⁹ *Fatiha* 1/1; *Kısr Yunus* 10/10, *Mümin* 40/65

⁴⁰ *Maide* 5/1; *Ankebût* 29/63.

⁴¹ İbrahim, kendisine ihtiyarlık halinde İsmail ve İshak’ı lütfeden Allah’a hamd etmektedir. *İbrahim* 14/39; Vahyi indirmesinden ötürü Allah’a hamd edilmektedir. *Kehf* 18/1; Nuh ve

mesi ve insanın dünya üzerinde yaşamasını sağlamasından ötürü yapıldığı gibi, kişilere yapılmış özel ihsanlar dolayısıyla da yapılmaktadır. İnsanın eylemlerine Allah'a hamt ederek başlaması, onu var etmesi ve eylem yapma kabiliyeti vermesinden ötürü gerekli bir eylemdir.

Allah'a hamt etme ifadesinin söylenmesi sırasında kelamcının Allah'ın sıfatlarına ilişkin vurgusu, bazı durumlarda onun genel olarak Allah tasavvuru ve özel olarak da sıfatlar anlayışıyla ilişkili ortaya çıkmaktadır. Gazali, filozofların amaçlarını açıldığı eserinin girişinde hamt ettiği Allah'ın sıfatlarını açıklarken, "bizi dalaletten koruyan ve cahillerin ayaklarının kaydığı alanları gösteren"⁴² demektedir. Kelam görüşlerini açıkladığı eserinde ise şöyle demektedir: "Gerçek taraftarlarını ve sünnet ehlini kullarının arasından seçen, lütuf ve yardımını diğer fırkalara değil de onlara özel kılan, kendisiyle dinsel gerçekleri açığa çıkardığı hidayet nurunu onlara hesapsızca veren, dinden dönenlerin dalaletlerini savan delilleri onların dillerinde ortaya çıkaran, sırlarını şeytanların vesveselerinden arındıran, sapıtmışların eğilimlerinden onların zihinlerini temizleyen... Allah'a hamt olsun."⁴³ Gerçekte Gazali Allah'a hamt ederken kendisini ve kendi düşüncesini savunanları övmektedir. Bu övgü biçiminde Allah, alemlerin Rabb'inden fırkaların Rabbi'ne dönüşmekte, ona hamt da varlığı yaratmasından ve biçimlendirmesinden ötürü değil de, firka taraftarlarına ve görüşlerinin yayılmasına yardımından ötürü yapılmaktadır. Hanefi ise, eskilerin Rahman ve Rahim olan Allah adına şeklinde başladıkları gibi biz de Kur'an'da Allah'ın ve ümmetin tek bir şeyin iki yönü olması dolayısıyla "ümmet adına" başlamalıyız demektedir.⁴⁴

d. Övgü ve esenlik (salat ve selam)

Salat ve selamın birlikte kullanılması, Kur'an'daki kullanıma dayanmaktadır. Salat kelimesi, dua, kutlama ve övme manalarına gelmektedir.⁴⁵ Aynı kelime, şartları ve rükünleri, şekli ve vakitleri belirli bir ibadet olan namaz anlamına gelmektedir ki bir şeyin içerdığı bazı kısımlarıyla isimlendirilmesi ilkesince bu şekilde isim-

kavmini zulmeden bir kavimden kurtardığı için Allah'a hamd etmesi istenmektedir. *Müminun* 23/28

⁴² Gazali, Ebu Hâmid, *Mekâsıdu'l-Felasife*, thk. Sabri el-Kürdî, Mısır, 1936, 2

⁴³ Gazali, Ebu Hâmid, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Kahire 1971, 3.

⁴⁴ Hanefi, Hasan, *Mine'l-Akide İla's-Savra*, Mektebet'u Medbûlî, Kahire tarihsiz, 20

⁴⁵ İsfehani, *el-Müfredat*, 421; İsfehani salat kelimesinin bu anlamlarını dilcilerin çoğunluğunun görüşü olduğunu belirtmektedir. Araplar "salleyt'u aleyhim" ifadesini "ona çağırdım" anlamında kullanmaktadırlar.

lendirilmektedir.⁴⁶ Bazı dilcilere göre ise namaz kelimesi “sala” kelimesinden türemiştir ki bunun anlamı kişinin kendisini Allah’ın ateşinden uzaklaştırmasıdır.⁴⁷ Gerçekte bütün ibadetler kişiyi cehennem ateşinden uzaklaştırmaktadır. Fakat asıl olan namazın salat kelimesinden türemiş olmasıdır ki kişinin dua eyleminde olduğu gibi kendisini yaratana dönmesi ve ondan yardım istemesidir. Selam ise; görünen ve görünmeyen noksanlıklardan uzaklaşmak⁴⁸ demektir. Kur’an’da kalbin sıfatı olarak kullanılır ki bunun anlamı insan zihninin olumsuzluklardan arındırılmasıdır. İnsan için selam dilemek, ona ilıecek noksanlıklardan arınmasını istemektir.

Kur’an’ın, “*Allah ve melekleri nebiye salat ve selam eder. Ey iman edenler siz de ona salat ve selam getirin*”⁴⁹ ayetinde ifade edilen Allah’ın peygambere salat getirmesinin anlamı, onu bağışlaması/kurtuluşa erdirmesidir. Salat kelimesi, genel olarak insanın özel olarak da peygamberin Allah’a dua etmeleri anlamına geldiğı gibi, Allah’ın insanları ve peygamberi bağışlaması/kurtuluşa erdirmesi anlamına da gelmektedir. Bu nedenle Allah’ın kurtuluşa erdirmesi, sadece peygambere değıil iyilikleri yapan/inanan bütün insanlara yönelmektedir. “*Rab’lerinden bağışlanma ve rahmet onlarıdır ve onlar doğruluk üzere olanlardır*”⁵⁰ ayetinde inanan insanları Allah’ın bağışlayacağı ifade edilmektedir. Meleklerin salata ise onun için dua etmek ve istiğfar dilemek anlamındadır. Nitekim başka ayetlerde de meleklerin yeryüzündeki insanlar için mağfiret diledikleri ifade edilmektedir.⁵¹

Peygambere salat ve selam getirme bir davranış biçimi olarak hayatımızda devam etmektedir. Bu davranış, isimlere ait övgü sözleri oluşturma ve belirli övgü ifadelerini belirli isimlere özelleştirme anlayışımızın bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Allah ismiyle birlikte onun şanının yüce olduğu (celle celaluh), şeytan ismi ile birlikte Allah’ın ona lanet etmesi (lanetullah’i aleyh), peygamberin ismi ile birlikte salat ve selamın ona olması (sallah’u aleyh’i ve selem), peygamberin sahabelerin ismi zikredildiğinde Allah’ın onlardan razı olması (radiyallah’u anhu), Şii gelenekte Hz. Ali’nin ismi zikredildiğinde Allah’ın onun yüzünü ağartması (kerremallahu vecheh), sufi gelenekte sufi önderlerin isimleri zikredildiğinde Allah’ın onların sırlarını kutsaması (kaddesellahu sırreh) gibi genel davranış biçimleri ile birlikte, kişilerin ve ekollerin önemli gördüğü kişilere ait niteleyici ifadeler de

⁴⁶ İsfehani, *el-Müfredat*, 421; Aynı kökten türeyen salavat kelimesi namazın mekanı yani mescit anlamına da gelmektedir.

⁴⁷ İsfehani, *el-Müfredat*, 421

⁴⁸ İsfehani, *el-Müfredat*, 350.

⁴⁹ Ahzâb 33/56.

⁵⁰ Bakara 2/157.

⁵¹ “*Melekler de Rab’lerini hamd ile tespih ederler ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar.*” Şûrâ 42/5.

vardır. Bu nitelemelerin belirli kişilerle ilişkili olarak kullanımı hakkında kişilerin ve ekollerin kendine özel gerekçeleri vardır. İsmi işaret ettiği varlığın kişi ve ekole göre değeri, bu niteleyici ifadelerin sözlerini oluşturmaktadır. Bu davranışın bilinçaltında varlıkların isimleriyle birlikte niteliklerini de bireysel ve sosyal bilinçte canlı tutma gibi bir amacın olması muhtemeldir. Gerçekte salat ve selam, ister tanrının insana ve isterse insanın insana bağışlanma isteği ve esenlik dilemesi şeklinde olsun, sadece peygambere değil bütün inananlardır. Bu nedenle bu dilek, kişilere değil de niteliklerdir ve ancak belirli niteliklere sahip insanlar bunu hak eder. Allah'ın razı olması şeklindeki duamız da, sadece peygamberin sahabesi için yapılması gereken dua değil, bütün iyi insanlara yapılması gereken bir duadır. Kur'an'da da Allah hangi nitelikleri kendisinde bulunduran insanlardan razı ve hoşnut olduğu açıklanmıştır ki bunlar da inanmak ve yararlı işler yapmaktır.

Geleneksel kelim eserlerinde müjdecî ve uyarıcı, bütün insanlığa gönderilmiş beşer peygambere övgü, bazen kişinin kendi peygamber anlayışının gerektirdiği peygambere ait niteliklerin zikredilmesi ile yapılmaktadır. Hz. Muhammed hakkında kullanılan en önemli nitelik ise, onun Müslümanlar için şefaati olmasıdır. Örneğin Râzi onu överken, "büyük ve küçük günahların şefaati" demektedir.⁵² İci ise onun şefaati olması niteliği ile birlikte korunmuşluk sıfatını öne çıkararak onu övmektedir.⁵³ Bu tavırlarıyla kelimciler kendisi veya fırkasının Peygamberine övgüler söylemektedir. Gerçekte onu överken kişinin kendi peygamber anlayışını yansıtan niteliklere vurgu yapmak yerine, Kur'an'ın vurguladığı nitelikleri öne çıkarmak gerekir. Onlar ağıısından Hz. Muhammed'in şefaati olması önemli ise, günümüz ağıısından ona beşer üstü nitelikler atfeden anlayışlara karşı onun bir beşer olması niteliği daha önemlidir. Sahabeler için yapılan dualar da çoğu kere kişinin sahabeler hakkındaki anlayışını yansıtmaktadır. Hz. Muhammed'in arkadaşları ve İslam'ın ilk temsilcileri olarak onları övmek, aralarındaki tartışmaları kendi dönemleriyle sınırlı tutmak, günümüz olgusunu o dönemdeki siyasal ve dinsel sorunlarla ilişkilendirmemek daha tutarlı bir yöntem olacaktır.

e. Siyasal Otoriteye Övgü

Buraya kadar belirttiğimiz sözlü ifadeler, insanın bütün eylemlerinde ortaya çıkan ortak ifadelerdir. Yazarın diğer eylemlerinde olduğu kelim eserinin başlangıcında da bu ifadelerin olması doğal karşılanmalıdır. Kelamcı, zihnini karıştıran kötülüklerden dolayı Allah'a sığınmakta, her ne kadar kendi mezhebinin veya kişisel görüşünü açıklamış olsa bile eyleminin Allah adına olduğunu belirtmekte, kendisini

⁵² Râzi, Fahrüddin, *Kitabu'l-Muhassal*, thk. Hüseyin Atay, Mektebet'u Daru't-Turas, Kahire 1991, 79.

⁵³ İci, Abdurrahman, *el-Mevakıfı İlmî'l-Kelâm*, Kahire tarihsiz, 2.

yaratan ve eserini telif etme imkânı vermesinden ötürü Allah'a hamt etmekte, dinin mesajı ve emirleri elçi vasıtasıyla insana ulaşmasından ötürü Allah'ın elçisine salat ve selam okumaktadır. Diğer eylemlerle farklılık arz etmeyen bu genel giriş ifadelerini "sonra/emma ba'd" ayıracından sonra özel girişler oluşturmaktadır. Bu bölümde ise kelamcı eserini telif etmedeki amacını açıklamakta, siyasilere övgüler söylemekte, belirli konularda kendi düşüncesinin özünü ifade eden bazı söylemlerde bulunmaktadır.

Kelamcılarının eserlerinin girişlerindeki siyasilere veya yetkin otoriteye övgüler söylemesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden bir kısmı kelamcının kendi isteği ile ilişkili iken diğer bir kısmı siyasi otoritenin istekleriyle ilişkilidir. Düşünce tarihimiz açısından karanlık kalan önemli alanlardan birisi, siyasi otorite ile aydınlar arasındaki ilişkilerdir. Aydınlarla siyasi otorite arasında her dönemde birbirine muhtaç olma noktasında karşılıklı faydacı ilişki söz konusudur. Siyasi otorite meşruiyetini –ki bu meşruiyet tarihsel krallıklarda siyasal meşruiyet olmanın ötesinde dinsel meşruiyettir- aydınların sözlerinde kazanmakta, aydınlar da görüşlerini siyasi otoritenin desteğinde ve korumasında ortaya koymaktadırlar. Siyasi otoritenin yasallığını içeren konular kelam ilminin inceleme alanı içerisinde olduğundan, kelamcılarla siyasiler arasındaki ilişkiler daha çok önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin ortaya konulması da kelamcının bazı kelam konularındaki görüşlerinin incelenmesinde açığa çıkacaktır. Bu konular da özellikle insan fiilleri, iman ve amel ilişkisi, imamet konularıdır. Siyaset-bilim ilişkisi kelamcının görüşlerinin özgür bir ortamda gelişmesine engel olmasından ötürü olumsuz sonuçlar doğurmuş iken, bazı durumlarda olumlu sonuçlar da vermiştir. Abbasiler döneminde bilime düşkün bazı siyasetçilerin bilimlerin gelişmesinde etkili oldukları bir gerçektir.

Mutezileden ayrılmasından sonra hadis taraftarlarının görüşlerini kabul eden ve onlara yanaşma arzusu içerisinde olan Eşari bu amaçla yazdığı eserinin girişinde Ahmet b. Hanbel hakkında övgü dolu sözler söylemektedir.⁵⁴ Çünkü bu dönemde hadis taraftarlarının etkin gücü söz konusudur. Büveyhi hanedanı Adudu't-Devle Ehl-i Sünnet'in düşüncesini öğretmesi için oğlunu Bakıllânî'ye göndermiş ve kendisi için bir kitap yazmasını ondan istemiştir.⁵⁵ Bakıllânî eserinin girişinde bu duruma işaret etmekte ve onun iktidarının ömrünün uzun olması için dua etmektedir.⁵⁶ Gazali'nin eserlerinde siyasi otoriteye övgülere çok sık rastlanmaktadır. Hatta bazen bu övgüleri eserlerinin isimlerine taşımakta ve eserin isminde siyasal otoriteyi övmektedir. İsmaililerin Fatimi devleti halifesine bağlanmaya çağırdıkları bir ortamda Batinilerin gizli amaçlarını ve görüşlerini açıklamak ve Abbasi halifesi Mustazhir

⁵⁴ Eşari, Enu'l-Hasen, *el-İbane fi Usuli'd-Diyâne*, Beyrut 1991, 25.

⁵⁵ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, *Tebyin'u Kizbu'l-Müfteri*, Beyrut 1991, 120.

⁵⁶ Bakıllânî, *et-Temhid*, 23.

Billah'ı yasal halife göstermek için yazdığı eserini "Fedâihu'l-Bâtiniyye ve Fedâilu'l-Mustazhiriyye" olarak isimlendirmiştir.⁵⁷ Bu eserin girişinde Gazali, Batnilerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakmaması için Allah'a dua etmekte, Mustazhir Billah'ın hilafetini kutsal nebevi imamet olarak isimlendirmekte, Allah'tan bu iktidarın değerini artırmasını ve bu iktidarın gölgesini bütün insanları kapsayacak şekilde uzatmasını istemektedir.⁵⁸ Gazali Melikşah'a yazdığı risalesinin başlangıcında ise ona "alemin sultanı ve doğunun ve batının meliki"⁵⁹ olarak seslenmektedir. Bu söylemde kullanılan "alemin sultanı" ve doğunun ve batının meliki" nitelemeleri, Kur'an'a "alemlerin Rabb'i"⁶⁰ ve "doğunun ve batının Rabb'i"⁶¹ şeklinde Allah hakkında kullanılan nitelemelerdir. Bu nitelemelerde alemlerin Rabbi, Allah'ın everen üzerindeki ve çeşitli varlık kategorilileri üzerindeki otoritesine işaret etmekte iken, doğu ve batının Rabb'i ifadesi de onun otoritesinin her yeri kapsadığına işaret etmektedir. Siyasetçiler hakkında bu nitelemelerin kullanılması olguyu yansıtmasa da, bir övgü olarak onların otoritesinin bütün dünyayı kapsadığına işaret etmektedir.

Müslümanların kurdukları geleneksel devlet yapılanmalarında siyasi otoritenin gücü ve etkinliği, ilim adamlarında otoriteye yakınlaşma arzusunun doğurmuştur. İlim adamlarındaki bu arzu, dinsel düşüncenin özgür olarak oluşturulmasının önünde bir engel oluşturmaktadır. Hanefi'ye göre, "geleneksel imani girişlerdeki Allah'a hamt etme ve onu övme eylemi ile otoriteyi övme ve ona yakınlaşma arzusu birbirine karışmakta, her iki otorite hakkındaki konuşma aynı olmaktadır. Bu otorite de ister dinsel otorite ve isterse siyasi otorite olsun, ister ilahi otorite isterse insani otorite olsun veya özetle Allah ve kral fark etmemektedir. Birincisi varlığın zirvesindeki dinsel otoriteyi ikincisi de devletin zirvesindeki siyasi otoriteyi temsil etmektedir."⁶²

Sonuç olarak eylem ve söylem, önemsenen varlığın ve kişinin adına gerçekleştirilmekte. Düşünce ve eylem özgürlüğünün olmadığı fakat baskıların olduğu toplumlarda özgürlük adına, çatışmaların olduğu toplumlarda uzlaşma adına, bö-

⁵⁷ Abdurrahman Bedevi tahkik ederek yayımladığı bu esere bir sunuş eklemiştir. Gazali'nin bu eseri bu şekilde isimlendirmesi ve yazmasındaki amacına dair geniş bilgi bu sunuşta mevcuttur. Bkz. Gazali, Ebu Hâmid, *Fedâihu'l-Batiniyye*, thk. Abdurrahman Bedevi, Kahire, 1964.

⁵⁸ Gazali, *Fedâih*, 2-3.

⁵⁹ Gazali, Ebu Hâmid, *Risâletu'l-Gazali İla Melikşah fi'l-Akâid*, Mısır 1907, 61

⁶⁰ Fatiha 1/1; Krş Yunus 10/10, Mümin 40/65.

⁶¹ "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir dedi. O da, eğer düşünmüş olsanız O, doğunun ve batının Rabb'idir dedi." Şuarâ 28/27-28.

⁶² Hanefi, *Mine'l-Akide*, 20.

lünmenin olduğu toplumlarda birlik adına, fakirliğin olduğu toplumlarda ekmek adına başlamak, sözü ve eylemi daha önemli ve anlamlı kılacaktır. Sığınma, metafizik kötülüklerden değil de insani kötülüklerden, haklara ve fikirlere saygısızlıktan; varlığı yaratan ve özgür kılan, adalet ve eşitliğin ilahına olacaktır. Hamt, varlığı olgun yaratan yaratıcıya, selat ve selam fırkaların değil de bütün inananların peygamberine yapılacaktır. Siyasal otoriteye övgü ise yerini, bu otoritenin ilim adamlarına saygısına ve övgüsüne bırakacaktır.